

THOMAS C. SCHELLING

MEGDÖBBENTŐ HATVAN ÉV: HIROSIMA ÖRÖKSÉGE

*Az 1921-ben született Thomas C. Schelling a Maryland Egyetem politikai tan-székén a külügyek, a nemzetbiztonsági kérdések professzora. Legismertebb műve az 1960-ban megjelent *The Strategy of Conflict* (A konfliktus stratégiája), amely a tárgyalási és viselkedési stratégia tárgykörében alapműnek számít. 2005 decemberében – Robert J. Aumannal megosztva – közgazdasági Nobel-díjjal tüntették ki, a kooperáció és a konfliktuskezelés, a játékelmélet terén végzett kutatásaiért. A következőkben a díj átvétele alkalmából tartott előadását közöljük.*

Az elmúlt fél évszázad „leglátványosabb” eseménye olyasvalami volt, ami meg sem történt: ez nem más, mint hogy kellemes hatvan évet élhettünk le nukleáris fegyverek felrobbanása nélkül.

Milyen meglepő vívmány – vagy, ha nem vívmány, milyen meglepő szerencse! C. P. Snow brit regényíró 1960-ban a New York Times címlapján úgy fogalmazott, hogy a termonukleáris háború „matematikai bizonyossággá” válik egy évtizeden belül, hacsak az atomhatalmak nem csökkentik drasztikus mértékben nukleáris fegyverzetüket. Senki nem gondolta akkoriban túlzónak Snow kijelentését.

Mára ez a matematikai bizonyosság több mint négyszeresére növekedett, és még sincsen atomháború. Vajon tudjuk-e ezt az állapotot tartani újabb fél tucat évtizeden keresztül?

Soha nem merült fel kétség az atomfegyverek katonai hatékonyságát vagy félelemkeltési potenciálját illetően. Használatuk mellőzése jelentős részben *tabu státuszuknak* köszönhető, amely John Foster Dulles amerikai külügyminiszter értékelése szerint már 1953-ban is kapcsolódott az atomfegyverekhez; igaz, Dulles ezt helytelenítette.

Az atomfegyvereken továbbra is átok ül, mégpedig sokkal súlyosabb átok, mint amely Dulles terhére volt az 1950-es évek elején. Ezek a fegyverek egyedülállóak, és ez nagy részben abból ered, hogy egyedülállónak érezzük őket. A legtöbb nem nukleáris fegyvert „konvencionálisnak”¹ nevezzük, aminek két különböző jelentése van. Az egyik a szó „hétköznapi, megszokott, szokványos” értelemben vett jelentése, ami étkezéssel, ruházkodással, lakással kapcsolatban használható. A „konvencionális” szó érdekesebb jelentése olyasvalami, ami megállapodásból, egyezségből, konvencióból származik. Egyszerűen egy elfogadott konvenció, hogy az atomfegyverek mások.

Való igaz, hogy az általuk okozott pusztítás hatalmas mértéke mellett eltörpülnek a konvencionális fegyverek. Eisenhower elnökségének végén azonban már az atomrobbantás hatóerejét kisebbre lehetett csökkenteni, mint a legnagyobb konvencionális robbantásokét. Voltak olyan katonai tervezők, akik számára a „kis” atomfegyve-

¹ Bár a magyar nyelvben ez „hagyományos fegyverek” néven gyökeresedett meg, Schelling etimológiai okfejtése miatt a „conventional weapons” kifejezést *konvencionális fegyverekként* fordítjuk (a fordítók megjegyzése).

reket nem érintette a tabu, amely megítélésük szerint csupán a Hirosima vagy a Biki-atoll léptékű fegyverekre vonatkozott. Az atomfegyverek azonban akkorra már külön kasztot képeztek; méretük nem mentesített az átok alól.

Ez a fajta hozzáállás, konvenció vagy hagyomány, amely meggyökeresedett és megerősödött az elmúlt öt évtizedben, olyan érték, amelyet kincsként kell őrizni. Nincs garancia a továbbélésére, és az atomfegyverek birtokosainak vagy potenciális birtokosainak némelyike nem is osztja ezt a konvenciót. Komoly figyelmet érdemel, hogy miképp lehet fenntartani ezt a gátlást, milyen vezérelvek vagy konkrét lépések jelenthetnek rá veszélyt, milyen módon törhet meg vagy bomolhat fel, illetve hogy milyen intézményi megállapodások támogathatják vagy gyengíthetik meglétét. Tanulmányozásra érdemes, hogy hogyan alakult ki ez a gátlás, vajon elkerülhetetlen volt-e, vagy gondos tervezés eredménye, vajon volt-e létrejöttében szerepe a szerencsének, valamint hogy erőteljesnek vagy sérülékenynek jósolhatjuk-e az elkövetkező évtizedekre. Ennek a hagyománynak a megőrzése, és lehetőség szerint kiterjesztése azon országokra, amelyek még nem tettek szert atomfegyverre, legalább annyira fontos, mint kiterjeszteni az atomsorompó egyezményt, amelynek meghosszabbításáról – fennállásának első harmincöt éve után – jelenleg is folynak tárgyalások.

Már a koreai háború idején bekövetkezhett volna az első alkalom, hogy bevessek az atomfegyvereket. Az amerikaiak és a dél-koreaiak Puszan déli kikötőváros körzetébe vonultak vissza, és fennállt a veszélye, hogy nem lesznek képesek kitartani, vagy nem lehet evakuálni őket. Az atomfegyverek bevetésének lehetősége felmerült a közbeszédben az Egyesült Államokban és a brit parlamentben egyaránt. *Clement Attlee* brit kormányfő Washingtonba repült, hogy kikönyörögje *Truman* elnöktől az atomfegyverek koreai bevetésének mellőzését. A látogatás és annak célja köztudott volt, és nyilvánosságra is akarták hozni. A brit parlament alsóháza legitimnek tartotta, hogy az Egyesült Királyság hangot adhasson álláspontjának az amerikai döntéssel kapcsolatban, mivel partnernek tartotta magát az atomfegyverek előállításában.

A sikeres incshoni partraszállás lezárta annak kérdését, hogy bevetettek volna-e atomfegyvereket, amennyiben a helyzet Puszan körzetében kétségbeejtővé vált volna. De legalább nemleges válasz született az atom lehetséges használatáról felmerült kérdésre.

A kelletténél is több okot találhatunk arra, hogy megmagyarázzuk, miért nem került sor atomfegyver bevetésére Koreában. Nem emlékszem azonban arra, hogy az amerikai kormány vagy közvélemény szemében fontos tényező lett volna annak megértése, hogy milyen következménnyel járhat az atomfegyverek „felhasználhatóságának” demonstrálása a *bevetetlenségi hagyomány* meggyökeresedésének megakadályozásán keresztül.

Az atomfegyverek nem kerültek felhasználásra sem a kínai csapatok háborúba lépéséből eredő katasztrófa nyomán, sem pedig a panmindzsoni tárgyalások idején zajló véres, felmorzsoló háborúban. Az természetesen csupán spekuláció, hogy vajon a háború elhúzódása esetén bevetették volna-e őket egyáltalán, illetve hol és hogyan kerültek volna bevetésre, valamint hogy miképp folytatódott volna a történelem menete, amennyiben Kínában vagy Észak-Koreában bevetettek volna atomfegyvert. Továbbra sem tisztázott, hogy befolyásolta-e a fegyverszüneti tárgyalásokat a feltehetően inkább Kínát mint a csatamezőt érintő, nukleáris fegyverek keltette fenyegetés.

McGeorge Bundy amerikai nemzetbiztonsági tanácsadó „Veszély és túlélés: az atombombával kapcsolatos döntések az első ötven évben” című könyvében tárja fel Eisenhower elnök, Dulles külügyminiszter és az atomfegyverek lebilincselő történetét. A Nemzetbiztonsági Tanács 1953. február 11-i ülésén „Dulles külügyminiszter az atombomba bevetésével kapcsolatos gátlásokban rejlő morális problémát fejtegette (...) Úgy vélekedett, hogy ideje lerombolni ezt a hibás különbségtételt [Bundy, 1988: 241] az atom- és a konvencionális fegyverek között.” Ugyanakkor nincs tudomásom abból az időből olyan, a kormányzaton belüli elemzésről, amely a különbségtételt lerombolni szándékozó lépésekre vonatkozna, illetve hogy milyen lépések vagy azok hiánya segítené fenntartani és erősíteni a különbségtételt. A külügyminiszter azonban nyilvánvalóan úgy gondolta, és talán biztosra vette, hogy a teljes Nemzetbiztonsági Tanács is úgy gondolja, hogy a nukleáris fegyverek bevetésétől való tartózkodás a különbségtétel hibás volta ellenére is valós, és hogy ez a tartózkodás maga nem üdvözlendő.

Dulles 1953. október 7-én így nyilatkozott: „Így vagy úgy, de el kell távolítanunk a tabu címkét ezekről a fegyverekről” [Bundy, 1988: 249]. Mindössze néhány héttel később az elnök jóváhagyott egy nemzetbiztonsági alapidokumentumot, amely alapján: „Ellenséges cselekedetek esetén az Egyesült Államok fontolóra veszi, hogy atomfegyvereket épp úgy bevesse, mint bármely más hadianyagot” [Bundy, 1988: 246]. Ezt a kijelentést mindenképpen inkább retorikai, mint tényleges elemként kell kezelni. A tabukat nem könnyű ledönteni csupán azért, hogy már nem létezőnek nyilvánítjuk őket, még annak a fejében sem, aki mindezt kimondja. Hat hónappal később, egy zárt NATO-ülésen, az atomfegyverekkel kapcsolatosan kifejtett amerikai álláspont szerint ezeket „valójában konvencionális fegyverekként kell kezelni” [Bundy, 1988: 268]. Azonban mindennek a kimondása még nem jelenti azt, hogy meg is valósul; a hallgatóságos megállapodásokat néha nehezebb eltörölni, mint a kimondottakat, mivel ezek potenciálisan makacs fejekben vannak jelen, nem pedig egy megsemmisíthető papírdarabon.

A nemzetbiztonsági tanácsadó szerint az utolsó nyilvános megnyilatkozás a nukleáris fegyverek konvencionális státuszba történő minősítése ügyében a *quemoyi krízis* idején következett be. 1955. március 12-én Eisenhower egy újságírói kérdésre válaszolva azt mondta, hogy „bármely háborúban, ahol ezeket a dolgokat szigorúan katonai célpontok ellen és szigorúan katonai célokból lehet használni, nem látok arra okot, miért ne használnánk őket éppúgy, mint egy lövedéket vagy bármi mást” [Bundy, 1988: 278]. Bundy megítélése szerint, amellyel én is egyetértek, ez is inkább figyelmeztetés volt, semmint politikai döntés.

Vajon az elnök valóban készen állt arra, hogy atomfegyvereket bevetve védje meg Quemoyt vagy Tajvant? Végül nem kellett megtennie. A nukleáris tüzéség Tajvanra szállítását bizonyosan fenyegetésnek szánták. A blöffölés túl kockázatos lett volna Dulles nézőpontjából: használaton kívül hagyni atomfegyvereket, mialatt a kínaiak meghódítják Tajvant, kőbe véste volna a tabut. Ugyanakkor Quemoy kiváló lehetőségnek tűnhetett Dulles számára ahhoz, hogy eloszlassa a tabut. Rövid hatótávolságú atomfegyverek kizárólag védelmi céllal történő, az előrenyomuló támadókkal szembeni bevetése, különösen tengeren vagy a partraszállás civilektől mentes vonalában, olyasvalami lett volna, amit Eisenhower hajlandó lett volna engedélyezni, és amit az európai szövetségesek is jóváhagytak volna. Így bizonyítható lett volna, hogy az

atomfegyvereket éppúgy be lehet vetni, „mint egy lövedéket vagy bármi mást”. A kínaiak azonban nem indítottak támadást.

Az atomfegyverek státuszát tekintve a Kennedy- és a Johnson-kormányzat éles ellentétben állt az Eisenhower-adminisztrációval. Megváltoztak a kabinetet belüli szerepek is. A második világháború után született generációból szinte senki nem emlékszik Eisenhower védelmi miniszterének, *Charles Wilsonnak* a nevére. Az amerikai történelemben képzettek közül azonban a legtöbben ismerik John Foster Dulles nevét. Némi kutakodás Bundy könyvében szemlélteti az ellentétet. Bundy könyvének névmutatójában 31-szer szerepel Dulles, míg Charles Wilson csupán kétszer. Kennedy és Johnson alatt megfordul ez az arány: 42-szer szerepel *Robert McNamara* védelmi miniszter, és 12-szer *Dean Rusk* külügyminiszter.

A Kennedy-kormányzaton belüli atomellenes mozgalmat a Pentagon vezette, és 1962-ben McNamara megkezdte saját – és Kennedy elnök – kampányát a nukleáris alapú védelemre való támaszkodás csökkentése érdekében Európában, azáltal, hogy költséges konvencionális erőket építsenek ki a NATO keretein belül. A következő néhány évben McNamara nevével forrott össze az az elgondolás, hogy az atomfegyverek egyáltalán nem „használhatóak” abban az értelemben, ahogy arra Eisenhower és Dulles törekedtek. 1962 nyomasztó emlékü decembere kétségtelenül hozzájárult az atomfegyverekkel szembeni ellenérzésekhez Kennedy elnök és fő tanácsadói körében.

Az atomfegyverekkel kapcsolatos hozzáállásukban Eisenhower, illetve Kennedy és Johnson közötti ellentétet gyönyörűen foglalja össze Johnson 1964 szeptemberében tett nyilatkozata. „Tévedés ne essék, nem létezik olyasvalami, hogy konvencionális atomfegyver. Tizenkilenc veszedelmekkel teli év során egyetlen nemzet sem engedett szabadon atomfegyvert egy másikkal szemben. Ennek megtételéhez a legmagasabb szintű politikai döntés szükségeltetik” [The New York Times 1964: 18]. Ezzel a kijelentéssel elszakadt attól az elképzeléstől, hogy az atomfegyvereket katonai hatékonyságuk alapján kell megítélni, illetve eltörölte Dulles „hibás különbségtételét”: „a legmagasabb szintű politikai döntés” került itt szembe az „éppúgy felhasználható, mint egy lövedék vagy bármi más” kijelentéssel.

Különösen nagy hatást gyakorolt rám a „19 veszedelmekkel teli év”. Johnson ezzel érzékeltette, hogy az Egyesült Államok 19 éven keresztül ellenállt a kísértésnek, hogy az atomfegyvereket illetően megtegye azt, amit Dulles értelmezése szerint az Egyesült Államok szabadon megtehetett volna. Utalt rá, hogy az Egyesült Államok, illetve az Egyesült Államok és más atomhatalmak együttesen 19 éven keresztül rengeteg energiát fektettek az atomfegyverek bevetésének mellőzésébe, és ennek a 19 éves karanténnak része volt abban, hogy az atomfegyverek bevetéséhez a legmagasabb szintű politikai döntés szükségeltetik.

Érdemes egy pillanatra elidőzni annak a mondatnak a szó szerinti jelentésénél, hogy „nem létezik olyasvalami, hogy konvencionális atomfegyver”. Miért ne tekinthetnénk konvencionálisnak egy hatalmas második világháborús légibombánál nem nagyobb atombombát, vagy egy nyílt tengeren hajózó tengeralattjárót célba vevő, mérsékelt robbanóerővel rendelkező mélyvízi atombombát, vagy egy nukleáris töltetű taposóaknát, amely az előrenyomuló tankok megállítására szolgál, vagy földcsuszamlást okoz hegyszorosokban. Mi lehet olyan szörnyű három „kicsi” atombomba bevetésében, annak érdekében, hogy megmentsük az ostrom alatt álló francia

erőket Dien Bien Phu-nál, mint ahogy arról annak idején szó is volt? Mi lehet olyan rossz abban, ha nukleáris parti ütegeket vetünk be a kommunista Kína hadiflottája ellen a Tajvani-szorosban?

Két válasz született erre a kérdésre. Az egyik inkább ösztönös, a másik valamennyire elemzőbb jellegű, de mindkettő azon a meggyőződésen, illetve elemzéssel alá nem támasztható megérzésen alapul, hogy az atomfegyverek egész egyszerűen különböznek, mégpedig alapvetően különböznek a konvencionális fegyverektől. Az *ösztönösebb választ* talán úgy lehetne a legjobban megfogalmazni, hogy „Ha fel kell tenned ezt a kérdést, akkor nem is értenéd a választ.” Bármely nukleáris dologgal kapcsolatos alapvető karakterisztika egyszerűen egy axióma; és az ezzel kapcsolatos elemzés éppen annyira szükségtelen, mint amennyire hiábavaló.

A másik, *elemzőbb jellegű válasz* a jogi érvelésből, tárgyalás- és nevelélméletből – beleértve az önfegyelmet –, illetve a diplomáciából meríti érvrendszerét. Ez az okfejtés az implicit megállapodásokra és hagyományokra gyakran jellemző „egyértelműen körülírt határvonalakból” és „csúszós lejtőkől” indul ki. (Olykor elhangzott a leszokófélben lévő alkoholistának kínált „egy kis itóka” analógiája is.) Mindkét okfejtés azonban ugyanarra a következtetésre jutott: amennyiben a harc során atomfegyverek kerülnek bevetésre, akkor azokat nem lehet feltartóztatni, korlátozni, határok közé szorítani.

Az érvelés során olykor nyíltan elhangzott, hogy nem számít, milyen kicsi az eredetileg bevetett fegyver, a hatás elkerülhetetlenül és megállíthatatlanul eszkalálódni fog. Olykor az is elhangzott, hogy a katonaság fegyelmezésre szorul, és amennyiben bármilyen fegyver használata engedélyezett számukra, úgy lehetetlen lesz megállítani azok eszkalációját.

A *neutronbomba* példája jellemző a kialakult helyzetre. Ez egy olyan bomba, vagy potenciális bomba, amely kis méretének és az őt alkotó anyagoknak köszönhetően neutronokat bocsát ki, amelyek olyan távolságban is halálosak lehetnek, ahol a robbanás és a kisugárzott hő viszonylag mérsékelt. Reklámja szerint képes emberek elpusztítására anélkül, hogy jelentős kárt tenne a berendezésekben. Eme fegyver előállításának és bevetésének ügye a Carter-kormányzat idején került elő, és olyan atomellenes reakciókat keltett, amelyeknek köszönhetően a tervezőasztalon maradt. De ugyanez a bomba – legalábbis ugyanez az elgondolás – még intenzívebb vita tárgya volt már 15 évvel korábban, és ekkor született meg az az érvelés, amelyet újra felhasználhattak az 1970-es években. Az okfejtés egyszerű volt, és bizonyára megalapozott, függetlenül attól, hogy érdemes volt-e arra, hogy meghatározó legyen a vitában. Úgy szólt, hogy ne mossuk el a különbséget – a tűzfalat, ahogy akkor nevezték – az atomfegyverek és a konvencionális fegyverek között, akár a mérsékelt hatótávra, akár a „jóindulatú” halálos csapásmérési képességükre hivatkozva. Tartani lehetett attól, és érveltek ezzel is, hogy nagy lesz a kísértés a fegyver bevetésére azokban az esetekben, amikor az atomfegyverek egyébként nem bevethetőek. A neutronbomba használata így erodálná a bevetési küszöböt és ezáltal a tűzfalat, ami fokozatosan a nukleáris eszkaláció útját egyengetné.

Ez az érvelés alapvetően nem különbözik az úgynevezett *békés célú atomrobbantásokkal* szemben megfogalmazott érvtől. A döntő érv a békés célú atomrobbantásokkal szemben az, hogy azok hozzászoktatják a világot a nukleáris robbantásokhoz, aláásva azt a meggyőződést, hogy az atomrobbantás természeténél fogva bűn, és ezáltal

tal csökkentené a gátlásokat az atomfegyverekkel kapcsolatban. Aggodalmat keltettek az atomrobbantások „legitimálásával” kapcsolatban azok a lehetőségek is, hogy új folyómedret robbantsanak Oroszország északi részén, vagy elkerülő csatornát a Níluson, esetleg pedig kikötőket a fejlődő országokban.

Ezt az ellenszenvet jól szemléltető példa volt az amerikai fegyverzet-ellenőrök és energiapolitikával foglalkozó elemzők általános elutasító hozzáállása azzal az 1970-es években felmerült lehetőséggel szemben, hogy ökológiailag tiszta forrásból állítsanak elő elektromos energiát azáltal, hogy kicsiny termonukleáris bombákat hoznak működésbe föld alatti üregekben. Tanúja voltam, amint ezt az elgondolást indoklás nélküli, egybehangzó elutasítás fogadta, mintha az ellenérvek teljesen nyilvánvalóak lettek volna. Amennyire én tudom, az ellenvetés mindig az volt, hogy még a „jó” termonukleáris robbantások is rosszak, és ehhez ennek megfelelően kell hozzáállni. (Elképzelem magam előtt Eisenhower elnököt: „Bármely energiaválság során, ahol ezeket a dolgokat szigorúan polgári célpontok kapcsán és szigorúan polgári célokból lehet használni, nem látok arra okot, miért ne használnánk őket éppúgy, mint egy hordó olajat, vagy bármi mást.” És Dullest: „Így vagy úgy de el kell távolítanunk a tabu címkét ezekről a tiszta termonukleáris energiaforrásokról.”)

Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy csupán az atomfegyverek rendelkeznek ezzel az ismérvvvel, miszerint számuktól és méretüktől függetlenül alapvetően különböznek a hagyományos fegyverektől. A második világháború során nem használtak mérges gázt. Az Eisenhower-Dulles féle érvelés a mérges gázra is használható: „Bármely háború során, ahol ezeket a dolgokat szigorúan katonai célpontok ellen és szigorúan katonai célokból lehet használni, nem látok arra okot, miért ne használnánk őket éppúgy, mint egy lövedéket, vagy bármi mást.” De Eisenhower tábornok, a szövetséges csapatok főparancsnoka tudomásunk szerint sohasem javasolta mérges gáz bevetését. Talán ha abban az időben esedékes lett volna ez a probléma, meggyőzte volna magát arról, hogy a gáz legalábbis különböző, mint a lövedékek, és a használatáról szóló döntés új stratégiai kérdéseket vet fel. És tíz évvel később lehet, hogy emlékezett volna erre a gondolatmenetre, amikor, bár úgy vélem vonakodva, de engedélyezte, hogy külügyminisztere szorgalmazza atomfegyverek bevetését, amit a mérges gázzal kapcsolatban Eisenhower maga nyilvánvalóan sosem gondolt megtenni az európai hadszíntéren.

A hadászatanban még néhány más elem is rendelkezik ezzel a kizárólagos mindent vagy semmit tulajdonsággal. Közöttük az egyik a *nemzetiség*. A kínaiak nem léptek be mindenki számára egyértelműen a koreai háborúba, amíg el nem jött az ideje a tömeges beavatkozásnak. A katonai segélyezésben és tanácsadásban érintett amerikai katonákat mindig óva intették attól, hogy belekeveredjenek bármibe, ami háborús részvételnéppé magyarázható. Emögött az az elgondolás állt, hogy az ilyen módon történő jelképes besározottságot nem lehet feltartóztatni. Dien Bien Phu idején komolyan fontolóra vették az amerikai beavatkozás lehetőségét Indokínában, bár nem a szárazföldön; úgy vélték, hogy a levegőben a hírszerzési célú felderítés kevésbé számít „beavatkozásnak”, mint a bombázás. Jellemző az az álláspont is, amely szerint a felszereléssel ellátás kevésbé jelent részvételt, mint harcoló alakulatok küldése. Felszereljük az izraeli hadsereget és akár háború idején is ellátjuk hadianyaggal, de még egy amerikai gyalogsági alakulat jelenléte is nagyobb mértékű részvételnek tűnne a háborúban, mint 5 milliárd dollár értékű üzemanyag, hadianyag és alkatrészek.

Mindezeket azért említem meg, mert léteznek olyan szokatlan, ámde mégis szemmel láthatóan szimbolikus jelentőségű események, amelyek segítségével az atomfegyverekhez kapcsolódó rendhagyó lépések jobban érthetővé válnak. Figyelemreméltónak tartom egyszerre mind azt is, hogy a korábban említett kényszerek és gátlások mennyire nem kapcsolódnak egy országhoz, hanem átívelnek az országhatáron. A koreai háború kínai szakasza során az Egyesült Államok például egyszer sem bombázott kínai katonai repülőtereket. Ezt arra lehet visszavezetni, hogy a kínai légerő mandzsúriai egységei mielőtt bombázni indultak volna egyes amerikai célpontokat, leszálltak Észak-Koreában, emiatt „észak-koreai” egységeknek lehetett tekinteni őket. Ebből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a felségterület olyan fogalom, mint a nemzetiség: a Yalu folyón való átkelés (földön vagy levegőben) már minőségileg más helyzetet teremtett. Amennyiben *MacArthur* tábornoknak sikerült volna egész Észak-Koreát elfoglalnia, még ő sem hihette volna azt, hogy a kínai határ minimális átlépése következmények nélkül maradt volna.

Mégis, ezek a szokásokon alapuló ki nem mondott megállapodások gyakori támadásoknak vannak kitéve. Egy Dulles formátumú politikus, aki meg akarja szüntetni a nukleáris fegyvereket övező sérthetlenség tabuját, nem akkor fogja megkísérelni megkerülni ezt az elvet, amikor egy nemzetbiztonságot veszélyeztető kérdés van napirenden, hanem elébe megy az eseményeknek és találékonyságát felhasználva megkísérelli megtörni akkor, amikor az valamilyen kisebb jelentőségű dologhoz kapcsolódik. Bundy emlékeztet arra, hogy egy tárgyalás kapcsán, amelyen arról vitatkoztak, hogy vajon az amerikai hadsereg vessen-e be atombombát Dien Bien Phu védelme érdekében, a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságának elnöke, *Radford* admirális Dulles-al együtt azon a véleményen volt, hogy amennyiben bevetnék az atombombát, az nemcsak az indokínai problémára jelentene megoldást, hanem nemzetközileg is elfogadottá tenné az atomfegyverek használatát.

A nukleáris fegyverektől való ódzkodás – amelyet bizonyos esetekben akár irtózásnak is tekinthetünk – azonban olyan mértékig megerősödhet, hogy belekerülhet a katonai doktrínába anélkül, hogy annak jelentőségét felismernék vagy egyáltalán elfogadnák. A Kennedy-kormányzat kampányt indított annak érdekében, hogy az európai védelmi rendszert hagyományos fegyverek alkossák, mert szerintük atomfegyvereket nem szabad használni, és előre láthatóan egy európai háború esetén sem fognak bevetésre kerülni. Az 1960-as években a hivatalos szovjet álláspont elvetette egy nem nukleáris összecsapás lehetőségét Európában. Mindezek ellenére a szovjetek mégis jelentős összegeket fordítottak a hagyományos fegyverzetük, ezen belül is elsősorban a bombázó flottájuk fejlesztésére. Ezek a fejlesztések teljesen feleslegessé váltak volna abban az esetben, ha valóban bekövetkezik egy atomháború. A fentiekből egy hallgatóságos szovjet beleegyezés tükröződik, amelynek értelmében a lendő hadviselő felek képesek lennének egy hagyományos fegyverekkel lefolytatott háborúra. Mindkét fél számára elemi érdek lett volna, hogy ez így is maradjon. Azonban ahhoz, hogy képesek legyenek a felek konvencionális fegyverekkel megvívni egy háborút, mindenképpen fel kell fejleszteniük jelentős befektetéseken keresztül a hagyományos arzenáljukat is.

Sokaknak elkerüli a figyelmét, hogy a hagyományos fegyverzetbe való mindkét oldalon eszközölt befektetéseket egy hivatalosan el nem ismert, ugyanakkor viszonzott fegyverkezéskorlátozási megállapodásnak is tekinthetjük, noha a fegyverzetkor-

látozások alatt a definíció szerint a raktáron levő és a telepítendő fegyverek számának csökkentését értjük. Itt nem csak a nukleáris fegyverek használatának potenciális visszafogásáról, hanem egy olyan típusú befektetésről van szó, amely lehetővé tesz a hadviselő felek számára egy atommentes háborút. Gondoljunk csak arra, hogy az első csapással szemben megfogalmazott gátlások kellően erősek lehetnek anélkül is, hogy azok nyilatkozat formájában nyilvánosságot kapjanak, még akkor is, ha a résztvevő felek tagadnák a gátlásnak a meglétét.

A rakéta-elhárító rendszerek telepítését korlátozó ABM-szerződés kivételével a hagyományos fegyverek Európa területén való kölcsönös telepítését tekinthetjük a legnagyobb kelet-nyugati fegyverzeti megállapodásnak a Szovjetunió felbomlásáig. Ezt legalább annyira valós fegyverkorlátozásnak tekinthetjük (annak ellenére, hogy a felek tagadták meglétét és nem is volt kimondva), mintha a szemben álló felek egy kötelező jellegű szerződést írtak volna alá, annak érdekében, hogy elkerüljék a nukleáris háborút, és jelentős erőforrásokat helyezzenek a hagyományos fegyverek fejlesztésébe. Az atomfegyverek használatához kapcsolódó önkorlátozó befektetés legalább annyira valós volt, mint szimbolikus.

Azt a tényt, hogy a szovjetek is magukévá tették a nukleáris gátlás koncepcióját, mi sem bizonyítja jobban, mint a hosszúra elnyúló afganisztáni hadjárat. Soha nem hallottam vagy olvastam olyan nyilvános vitáról, amelynek témája lett volna az, hogy a Szovjetunió esetleg megszegi az atomfegyver-használattal kapcsolatos szokást annak érdekében, hogy elkerüljön egy költséges és megalázó vereséget egy rendkívül fejletlen országban. Az atomfegyverekkel kapcsolatos gátlások annyira általánosak és olyan mélyen benne vannak az emberekben, hogy azon kívül, hogy az atomfegyver bevetését Afganisztán területén egyetemlegesen helytelenítették volna, feltehetőleg nem is jutott volna a döntéshozók eszébe.

Ennek az egyik oka az lehet, hogy a Johnson elnök alatti 19 éves atomcsend idővel egy negyedik, majd ötödik évtizedhez érkezett, és minden döntéshozó felismer-te, hogy ez a töretlen tradíció egy olyan kincs, amely mindannyiunké. Fel kell tennünk magunknak azt a kérdést, hogy meg lehetett volna-e menteni ezt a hagyományt, ha valaki felborítja? Amennyiben például Truman elnök atomfegyvereket vet be a kínai csapatok ellen Koreában, vajon ugyanannyira nagy hatással lett volna mondjuk a 19 éves atomcsend 1970-ben *Richard Nixonra*, mint 1964-ben *Johnsonra*? Ha a vietnami háború során Nixon korlátozottan is, de bevet nukleáris fegyvereket, vajon a szovjetek Afganisztánban, illetve *Margaret Thatcher* a Falklandokon tartózkodtak volna a használatuktól? Nixonnál maradva, ha 1969-ben vagy 1970-ben használt volna nukleáris fegyvereket, vajon az izraeliek ellen tudtak volna állni a kísértésnek, hogy az egyiptomi hídfőállások ellen felhasználják mondjuk 1973-ban?

A válasz egyértelműen az, hogy nem tudjuk. Az egyik lehetőség az, hogy Hirosima és Nagaszaki pokla megismétlődik, és a nukleáris fegyverektől való rettegés még jobban felerősödik. A másik lehetőség az, hogy az atomcsend megszűntével a nukleáris fegyverek katonai értelemben effektív eszközökként kerültek volna bevezetésre elősorban olyan ellenséggel szemben, akinek nem volt ilyen a birtokában. Ezt akár szerencsésnek is felfoghatnánk, mert az áldozatok száma egy atombomba bevetésével jelentősen csökkenhet, ahogyan sokak szerint ez Hirosima esetében is történt. Nagyon sok függött volna attól, hogy mennyire ügyelnek a katonai tervezők arra, hogy kizárólag katonai célpontok ellen és védelmi célokból vessék be a fegyvereket.

Az 1991-es öbölháború során megmenekültünk ettől a kísértéstől. Irakról tudni lehetett, hogy rendelkezik nem hagyományos fegyverekkel és hajlandó azokat használni, egész pontosan vegyi fegyvereket. Amennyiben vegyi fegyvereket használtak volna amerikai csapatok ellen ezzel nagy veszteségeket okozva a szövetségeseknek, a megfelelő válaszcsepás előhozta volna a nukleáris fegyverek bevetéséről szóló kérdést. Bizonyos vagyok benne, hogy ha az elnök lényegesnek tartotta volna, hogy elterjenek a hagyományos fegyverek használatától, abban az esetben a harcmezőn használatos atomfegyverekre esett volna a választás. Nukleáris fegyverek azok a fegyverek, amelyek használatára a hadsereg, a haditengerészt és a légierő kiképzést kapott; hatásukat eltérő időjárási és földrajzi viszonyok között is jól ismerik. A katonaság hivatásából eredően megveti a *méreg* használatát. Jelentős lett volna a kísértés olyan nem hagyományos fegyver használatára, amelyhez a legjobban értünk. Amennyiben megtörtént volna, az véget vetett volna a negyvenöt, veszélyben dúskáló évnek. Reménykedjünk benne, hogy egyetlen elnöknek sem kell szembenéznie a „legmagasabb szintű döntéssel”. Nincsenek kétségeim afelől, hogy bármely elnök felismerné, ha ilyen döntést kellene meghoznia.

Azért áldoztam ekkora figyelmet annak, hogy hol vagyunk és hogyan jutottunk el idáig a nukleáris fegyverek diplomáciájának kérdésében, mert azt gondolom, hogy ennek a jelenlegi állapotnak a megértése legalább annyira lényeges, mint a nukleáris arzenál fejlődésének a megértése. A proliferációt megakadályozni kívánó erőfeszítések, amelyek a nukleáris fegyverek fejlesztése, gyártása és elhelyezése terén valósultak meg sokkal sikeresebbnek bizonyultak, mint arra az illetékes hatóságok számítottak. Véleményem szerint ugyanakkor a nukleáris fegyverek nem-felhasználásának *kumulatív hatását* legalább annyira lenyűgözőnek és értékesnek tekinthetjük. Alá vagyunk rendelve a proliferációt gátló erőfeszítéseknek, amelyek gátolják, hogy minél több ország gyárthasson és telepíthessen nukleáris fegyvereket; ugyanakkor talán még inkább függünk az egyetemesen elfogadott értékektől, amelyek gátolják a fegyverek használatát. Ezeknek az értékeknek a megőrzése és sikeres terjesztése, különösen olyan kultúrák illetve nemzetek körében is, amelyek jelenleg nem osztják nézeteinket, döntő részét fogja alkotni a nukleáris politikánknak.

Alvin M. Weinberg híres atomtudós szerkesztői előszavát fogom a továbbiakban idézni, amelyet Hiroshima és Nagaszaki 40. évfordulója alkalmából publikált a Bulletin of the American Scientists-ben. Miután leírja, hogy mindig is meg volt győződve afelől, hogy mind amerikai, mind pedig japán életet mentett meg az, hogy bevetették az atombombát Japánban, még egy indokot ad arra, amiért véleménye szerint Hiroshima (de nem Nagaszaki) szerencsés volt. „Vajon Hiroshima szent ünnepe való fejlődésének vagyunk tanúi? Más szavakkal: kezd Hiroshima egy olyan mélységesen misztikus eseménnyé átalakulni amelynek lassan majd olyan vallási ereje lesz, mint a bibliai eseményeknek? Igazolni nem tudom, de meg vagyok győződve afelől, hogy Hiroshima negyvenedik évfordulója a túlcsoorduló érzelmeivel, a hatalmas demonstrációival és széles nyilvánosságával hasonlítható a jelentős vallási események szertartásaihoz... Hiroshima szent ünneppé való előlépését a nukleáris korszak egyik legbiztosabb fejleményének tekinthetjük.”

A döntő kérdés azonban az, hogy az atomellenes ösztönök, amelyeket Weinberg olyan kitűnően leír, mennyiben korlátozódnak a nyugati kultúrákra. Úgy gondolom, hogy az atomfegyverekkel kapcsolatos állásfoglalások és elvárások sokkal inkább

ismertek széles körben az elit, illetve a lakosság részéről a fejlett országokban, mint a fejlődőkben; és ha például Iránra vagy Észak Koreára tekintünk, mint potenciális felhasználókra akkor nem lehetünk egészen biztosak abban, hogy örökölték ezeket a tradíciókat. Ugyanakkor megnyugtató az, hogy a Szovjetunió vezetőiről sem gondolta volna senki sem, hogy öröklik ezt a tradíciót és hajlandóak részt venni a további gondozásában. Nem sokan gondoltuk volna az 1950-es vagy 60-as években, hogyha a Szovjetunió vereséget szenved Afganisztánban, akkor úgy fog viselkedni, mintha nem is léteznének nukleáris fegyverek.

Hálásak lehetünk a szovjeteknek azért, hogy úgy viselkedtek Afganisztánban, hogy hozzáadhattunk még egy véres háborút ahhoz a listához, amelyekben nem használtak atomfegyvereket a szembenálló felek. Negyven éve azt gondolhattuk volna, hogy a szovjet vezetés nem fogékony a Weinberg által kifejtett hirosimai szellemiségre, nem fogékony az egyetemes idegenkedésre, amelyet John Foster Dulles egyáltalán nem osztott, és immunis azoknak a veszéllyel teli éveknek a nyomására is, amely annyira lenyűgözte Johnson elnököt. Bármilyen esetben, amikor extrapolálni akarjuk a nyugati nukleáris attitűdöt olyan országokra ahol a proliferáció veszélyérzetet kelt bennünk, akkor megnyugvással gondolhatunk a szovjet és a nyugati megközelítés közti hasonlóságra.

Egy azonnali kérdés, ami felmerülhet bennünk, az az, hogy vajon a pakisztáni és indiai vezetőkben kellő tiszteletet ébresztenek-e a nukleáris fegyverek, amelyek a birtokukban vannak. Két lehetőség van. Az első az, hogy ugyanolyan mértékben megvannak a gátlásaik a nukleáris fegyverekkel szemben, és ugyanúgy tiszteletben tartják a tabut, ahogyan arról már korábban beszéltem. A másik az, hogy felismerik, mint ahogy a Szovjetunió és az Egyesült Államok is felismerte, hogy a nukleáris válaszcsapás lehetősége miatt egy háború kezdeményezése majdnem elképzelhetetlen.

A nukleáris fegyverek *nem-felhasználásának* esetei, amelyeket korábban elemeztem, minden esetben egy lehetséges bevetésből indultak ki egy olyan állammal szemben, aki nem rendelkezett ezekkel a fegyverekkel. Az Egyesült Államok és a Szovjetunió azt a politikáját, hogy nem használtak fel atomfegyvereket egymással szemben más tényezők motiválták: a nukleáris válaszcsapás képe miatt mindenfajta háborús kezdeményezés oktalannak tűnt volna, leszámítva az elképzelhető legrosszabb katonai szükségállapotot, ám szerencsére ilyenre nem került sor. A Szovjetunió és az Egyesült Államok konfrontációjának a tapasztalatai lenyűgözhetik az indiaiakat és a pakisztániakat; ugyanakkor a legnagyobb veszélynek azt tekinthetjük, hogy egyikük olyan esetnek fog minősíteni egy jövőbeni ellenséges lépést, amelyre mérsékelten de mégiscsak lehetséges atomfegyverrel reagálni és nincsen olyan példa, amely alapján ők vagy mi eligazodhatnánk afelől, hogy ez hova fog vezetni.

Jelenleg az a veszély fenyeget, hogy Irán és Észak Korea szert tesznek, vagy talán már szert is tettek szerény mennyiségű nukleáris robbanóanyagra. (Úgy tűnik, hogy Líbia már kiszállt a játszmából.) Jelentős diplomáciai ügyességre és nemzetközi együttműködésre lesz szükség ahhoz, hogy elfojtsák vagy letörjék fegyverszerzési kedvüket, de talán még nagyobb ügyességre lesz ahhoz szükség, hogy megerősítsék azokat a szervezeteket, amelyek gátolják ezeknek a fegyvereknek a használatát.

A Johnson által említett tizenkilenc év mára hatvanra növekedett. A tabu, amelyet Ike² megkísérelt besározni, vagy legalábbis úgy tűnt mintha be akarná feketíteni, és amely olyan jelentős tiszteletet ébresztett Johnsonban egy évtizeddel később, mára egy erős hagyománnyá vált majdnem egyetemes elismertséggel.

A nukleáris fegyverek új tulajdonosai feltehetőleg Irán, Észak Korea vagy valamilyen terrorista sejt közül fognak kikerülni. Van esetleg arra remény, hogy magukba szívták a majdnem egyetemes gátlást, amely a nukleáris fegyverek használatával szemben kialakult, vagy talán csak visszaretenti őket a felismerés, hogy a tabu egyetemes elismerésnek örvend? Mindez attól függ, hogy például az Egyesült Államok elismeri-e ezt az egyetemes gátlást, és felismeri-e benne azt az eszközt, amelyet erősíteni, védelmezni és becsben tartani kell. A másik lehetőség, hogy – mint azt az Eisenhower-kormányzat tagja John Foster Dulles vallotta – „valamilyen módon el kell távolítanunk a tabut a fegyverek használatáról.”

Jelenleg vita tárgyát képezi, hogy vajon az elrettentés politikája letöltötte-e már szolgálati idejét és van-e még szerepe az Egyesült Államok biztonságának garantálásában. Nincsen többé Szovjetunió, akit el lehetne rettenteni; az oroszokat több aggodalommal tölti el Csecsenföld, mint az Egyesült Államok; a kínaiak még annyira sem akarnak katonai kockázatot vállalni Tajvan kérdésében, mint amennyire Hruscsov vállalt Berlinnel kapcsolatban. A terroristákat pedig egyébként sem lehet megfélemlíteni, mert nem tudjuk, hogy melyek azok az értékek, amelyeket nagyra becsülnek, és amelyeket veszélyeztetnünk kellene, ráadásul azt sem tudjuk, hogy hol vannak ezek az értékek.

Arra számítok, hogy ismét meg fog jelenni az elrettentés politikája. Amennyiben Irán, dacára a diplomáciai és gazdasági nyomásnak, mégis szert tesz néhány atomfegyverre, abban az esetben ismét meg fogunk ismerkedni azzal az érzéssel, hogy milyen az, amikor minket fenyegetnek és nem mi fenyegetünk. (1956-ban, illetve 1968-ban mi – a NATO – voltunk elrettentve attól, hogy beavatkozzunk Magyarországon és Csehszlovákiában.) Rendkívül fontosnak tartom azt is, hogy Irán civil és katonai vezetői megtanuljanak majd (ha eddig még nem történt meg) az elrettentés politikája mentén gondolkodni.

Mi mást tudna Irán elérni, a saját rendszerének várható elpusztításán kívül, néhány atomtöltetű robbanófejjel? A nukleáris fegyverek túl értékesek ahhoz, hogy eladják vagy elajándékozzák őket és ahhoz is túl értékesek, hogy elpazarolják emberek legyilkolására, amikor tartalékban hagyva el lehet rettenteni az Egyesült Államokat, Oroszországot vagy egyéb más országot aki katonai csapást tervezne ellenük. Amire az elmúlt hatvan évben sikeresen és eredményesen használták az atomfegyvereket az nem a harcmezőn és nem is polgári célpontok ellen volt: befolyás megszerzésére használták őket.

És mi a helyzet a terroristákkal? Bármely szervezetnek, amely elég hasadóanyagot szerez egy bomba elkészítéséhez, szüksége lesz számos magasan képzett tudósra, mérnökre, szerelőre, akik a családjuktól és eredeti munkájuktól elzárva több hónapra keresztül csakis arról fognak majd beszélni, hogy az atombombájuk mire lesz jó és kinek. Valószínűleg feljogosítva érzik majd magukat arra, hogy a hozzájárulásuk miatt a felhasználásával kapcsolatban részt vegyenek a végső döntéshozatalban. (A

² Eisenhower elnök

brit parlament 1950-ben feljogosítva érezte magát arra, hogy tanácsokat adjon az atombomba koreai használatával kapcsolatban Truman elnöknek, mert korábban részt vettek a fejlesztésében.)

Abban fognak majd megállapodni néhány hét után, – legalább is nagyon remélem – hogy egy terrorista szemszögéből akkor használják fel a leghatékonyabban a bombát, ha befolyást próbálnak meg szerezni vele. Egy működőképes atombombának a tulajdonlása, ha kísérleti robbantás nélkül be tudják bizonyítani a létezését, valamilyen szinten nemzeti státuszt fog számukra biztosítani. Nagyobb vonzerővel bírhat számukra az, ha sikeresen fenyegetnek vele katonai célpontokat és megőrzik a bombát, mintha egyszerűen pusztításra használják fel. Még terroristák számára is kevésbé lehet kielégítő nagy számú ember elpusztítása, mint az hogy egy jelentős országot sakkban tudjanak tartani vele.

Az Egyesült Államok lassan tanulta meg, (és csak 1961-re sikerült neki), hogy a nukleáris robbanófejek elsőrangú őrzést igényelnek baleset, kártevés, lopás, szabotázs vagy egy Strangelove típusú illetéktelen kaland ellen. Mindig fennáll a dilemma, hogy biztosítsák-e az atomsorompó egyezményt megsértők számára a szükséges technológiát ahhoz, hogy a robbanófejeket biztonságban tárolhassák, vagy ne biztosítsák a technológiát és ennek hatására a fegyverek kevésbé lesznek biztonságban. Legalább megpróbálhatjuk felkészíteni a nukleáris klub új tagjait arra, hogy mi volt az, amit az Egyesült Államok nem értékelt kellőképpen a nukleáris hatalmi pozíciójának első tizenöt évében.

Nem tudok jobb érvet az atomkísérletek teljes betiltását szorgalmazó átfogó atomcsend egyezmény (CTBT) mellett, amelyet a szenátus 1999-ben elutasított, mint azt, hogy a szerződésen keresztül is fokozni tudjuk a majdnem egyetemes elutasítást az atomfegyverekkel szemben. A 200 ország ratifikációja jelentős szimbolikus hatással bír és annak irányában hat hogy a nukleáris fegyverek ne kerüljenek soha többé felhasználásra, és ha mégis, az erőszakot jelentene a hirosimai örökségen. Sajnálatos módon ezt az érvet soha nem hallottam az egyezményt megvitató tárgyalásokon. Nagyon bízom benne, hogy ha a szerződés ismét a szenátus elé kerül, akkor ez a jelentős potenciális előny nem kerül majd el a döntéshozók figyelmét.

A legkritikusabb kérdés az Egyesült Államok kormánya számára az, hogy a nukleáris fegyverek felhasználását övező tabu az érdekeit szolgálja vagy sem. Amennyiben az érdekeit szolgálja (amit egyértelműnek tartok) akkor a döntéshozóknak mérlegelniük kell a használat mellett való lobbizás hatásait az atomfegyver majdnem univerzális elutasítására, amely az utóbbi hatvan évben megteremtődött.

FORDÍTOTTA: HORVÁTH DÁVID ÉS TÉTÉNYI ANDRÁS

HIVATKOZÁSOK

Bundy, McGeorge (1998): *Danger and Survival: Choices About the Bomb in the First Fifty Years*. New York: Random House
The New York Times, 1964. szeptember 8. 18. oldal